

М. Ф. БОЛТЕНКО

ЕПІГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ
СІГ, v. II, п 2056-е

1. Проксенія херсонеського громадянина, знайдена в Томі

У зв'язку з розпочатим в останні роки Інститутом класичної філології Болгарської Академії наук виданням повної збірки усіх античних написів, що походять з території сучасної Болгарської Народної Республіки, Одеський археологічний музей одержав прохання болгарських вчених подати докладний опис групи грецьких епіграфічних документів, які зберігаються в Одесі; за проханням дирекції музею ця робота була виконана нами. В ході виконання цього доручення довелося сумлінно вивчити як згадані пам'ятки, так і присвячену їм літературу, результатом чого і являються нижченаведені зауваження з приводу одного з важливих та цікавих документів Одеського музею¹.

Група грецьких написів з території сучасної Болгарії та частково Румунії потрапила до Одеського музею в зв'язку з тим, що під час війни з Туреччиною в 1828—1829 рр. тодішній правитель Новоросійського краю М. С. Воронцов направив до Варни (суч. Сталін, античний Одессос) офіцера Теплякова із спеціальним дорученням знімати копії з грецьких або латинських написів, а також збирати античні монети та інші пам'ятки старовини, «які гідні зайняти місце у нашому музеї». Внаслідок цього в офіціальному органі тогочасної Одеси «Одеському Віснику» («Journal d'Odessa») від 2 травня 1829 р. з'явилася замітка відомого археолога тих часів, директора Одеського музею І. Бларамберга, який сповіщав про прибуття до Одеси кількох мармурових брил з написами. В номері «Одеського Вісника» від 13 травня 1829 р. було вміщено стислий опис цих пам'яток, в №№ 91, 95 та 98 (листопад 1829 р.) вони були вперше коротенько розглянуті з боку їх змісту. Усі ці епіграфічні документи, а також і ті, що були надіслані Тепляковим до Одеси після заключення миру, були ще у першій половині XIX ст. вивчені та увійшли у відому збірку Авг. Бека *Corpus Inscriptionum Graecarum*.

В 1884 р. над епіграфічними пам'ятками Одеського музею працював В. В. Латишев, що працював тоді над виданням усіх античних написів нашого Півдня, яке увічнило його ім'я в науці. Вивчаючи ольвійські, херсонські та боспорські написи Одеського музею, В. В. Латишев приділяв увагу і епіграфічним документам з Болгарії та Румунії; результатом його студій була опублікована стаття німецькою мовою, вміщена у «Повідомленнях Німецького Археологічного Інституту» за 1884 та

¹ Зараз вже вийшов перший том цієї збірки: Българска Академия на науките. Археологически институт. Епиграфска поредица № 2. Г. Михайлов. Гръцките надписи намерени в България. Т. I, Надписи от Черноморското крайбрежие, София, 1956. Наш напис вміщений на стор. 49—50, № 39, табл. № 39.

1885 рр.² Як показала наша власна праця над цими написами у 1955 р. вони з того часу не зазнали будь-яких пошкоджень; В. В. Латишев, що працював, як завжди, з великою уважністю та ретельністю, старанно зафіксував усі риси цих пам'яток, відмітивши і усі їх дефекти. Ці останні виникли вже після описів, зроблених І. Бларамбергом, і не були відмічені у «Корпусі» Авг. Бека; дивна річ, але вони не відмічені і в тих виданнях, які вийшли вже після появи статті В. В. Латишева, наприклад, у відомій збірці Канья³. Не беремося вирішувати, чи сумні спогади про війну 1870—1871 рр. могли відштовхнути одного з видатних французьких епіграфістів від вивчення німецької за мовою роботи В. В. Латишева, вміщеної до того ж у німецькому виданні, чи секрет полягає у тому, що В. В. Латишев не дав у своїй статті графічного відтворення кожного з написів, а найсумлінніший опис кожної літери не знайшов уважних читачів...

Як вже помічалось, написи з Болгарії були зразково описані та вивчені російським вченим, проте в одному випадку ми вважаємо за необхідне виправити на основі автопсії. Мова йде про документ, виданий В. В. Латишевим під № 6 (у «Корпусі» Авг. Бека—під № 2056-е, у Болгарському корпусі—під № 39). За інвентарем Одеського археологічного музею цей уламок мармурової плити розміром 0,105×0,20×0,07 м значиться під № 50497, при чому в документації музею зазначено, що він походить з Варни, тобто з стародавнього грецького міста Одессос.

У першому рядку зазначеного напису стоїть беззаперечне τὸν і після нього частина літери — вертикальна риса, перекрита зверху горизонтальною. В. В. Латишев приймає її як пі та відповідно до цього читає весь рядок τὸν (regi...)⁴. Але надзвичайно висунута вліво частина горизонталі робить єдино можливим тільки відновлення понівеченої літери як таυ, що дає можливість відновити рядок як τὸν Τομιτὸν. Так і зрозумів його, але без усякого мотивування, Б. М. Граков⁵, але Г. Михайлов зберігає старе читання Авг. Бека—безглузде нагромодження літер τὸντ⁶.

У другому рядку читається τῆνος Artemisi... Кінець назви місяця у родовому відмінку може бути доповнений як — ὄνος або як — ου, згідно з іонійським або дорійським діалектами грецької мови. В. В. Латишев стоїть за дві літери, бо для чотирьох немає, як він вважає, місця на камені⁷. На цій підставі він вважає, що дорійське походження документу є доведеним фактом, і відповідно до цього відносить напис до дорійського міста Месембрії.

Але на поверхні мармуру немає ніяких інших слідів доризму напису, а загальний характер її виконання такий, що робить цілком можливим і відновлення форми назви місяця у вигляді Artemisiōnos. Зазначимо перш за все, що в третьому рядку за закінченням — σαμετὸν іде глибока вибоїна, і вже за нею продовжується текст: τὸν συνεδρὸν. Наявність цієї вибоїни аж ніяк не відбивається на читанні тексту, ніякого

² В. Latyschew, Die in Russland befindlichen griechischen Inschriften. „Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Institutes“, Athenische Abt., B. IX, 1884, S. 209—231; B. X, 1885, S. 113—130.

³ Inscriptions Graecae ad res Romanas pertinentes, curavit R. Gagnat, Paris, 1901—1911.

⁴ В. Latyschew, MDAI, B. IX, 1884, S. 220, п 6.

⁵ Б. Н. Граков, Материали по истории Скифии, ВДИ, 1939, № 3, стор. 255, № 20.

⁶ Г. Михайлов, Гръцките надписи намерени в България, т. I, стор. 49—50, № 39.

⁷ В. Latyschew, MDAI B. IX, 1884, S. 220, п 6.

розриву між закінченням — $\sigma\alpha\mu\epsilon\iota\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$ та $\tau\omicron\iota\tau\omicron\varsigma \sigma\upsilon\lambda\lambda\omicron\tau\iota\tau\omicron\varsigma$ не відчувається. Далі, у четвертому рядку зустрічаємо закінчення $\eta\omicron \kappa\alpha\iota$, де остання іота не тільки відсутня, але для неї і не може бути ніякого місця, а попередня альфа — самісінько так, як і остання сігма у п'ятому рядку — стоїть там, де мали б бути поля. Немає ніякого сумніву, що В. В. Латишев правильно доповнив $\kappa\alpha\iota$ у четвертому рядку, але майстер, що вирізав текст на мармурі, не дуже, як видно, слідував за граматичною бездоганністю своєї праці та зовсім випустив іоту, для якої йому бракувало місця.

Повертаючись після такої характеристики роботи майстера, який вирізав напис, до другого рядка, ми знаходимо після чіткої іоти у слові *Artemisi...* решту закруглення, що править враження скоріше омеги, ніж омікрону, а далі, після інтервалу, в якому можна було б умістити одну літеру нормального розміру, ще сліди маленької дужки, — на цей раз, беззаперечно, від омікрону. Після цього залишаються поля, де, урахувавши характер роботи майстра, можна було вмістити ще сігму. Адже ми вже бачили на прикладі інших рядків, що цей майстер нехтував не тільки полями, але в четвертому рядку просто випустив літеру, для якої йому не вистачало місця.

На підставі наведених міркувань та старанного вивчення усього напису у цілому ми вважаємо, що доповнення *Artemisiōnos* не викликає заперечень з палеографічного боку. Але тоді аж ніяк не можна вважати пам'ятку дорійською та відносити до Месембрії, як це зробив В. В. Латишев, тим більш, що і в першому рядку напрошується доповнення $\tau\omicron\iota\tau\omicron\varsigma \tau\omicron\mu\iota\tau\omicron\iota\tau\omicron\varsigma$.

Г. Михайлов, що спирався на наші спостереження, теж згоден з тим, що у другому рядку треба читати $\tau\epsilon\lambda\omicron\varsigma \text{Artemisiōnos}$, але він вміщує напис серед пам'яток стародавнього Одессоса⁸. Здається, що правильніше зробив Б. М. Граков, який ставить декрет серед документів про зв'язки міста Томі з античними містами Північного Причорномор'я⁹.

Треба зрештою додати, що в сьомому рядку перша літера є іота, а ні в якому разі не іпсилон, у зв'язку з чим не можна визнати вірним запропоноване В. В. Латишевим відновлення (*agathos kai proth*) *upos*; треба читати (*agathos kai khrês*) *imos*, як це за нашою пропозицією і зробив Г. Михайлов.

За змістом напис Одеського музею є постановою міста Томі на пошану херсонесця Хреста; документ відноситься до елліністичних часів і, не дивлячись на фрагментарний стан, є важливим історичним свідченням про зв'язки Херсонесу з Західним та Північно-Західним Причорномор'ям. Його слід поставити поруч з аналогічними постановами на пошану херсонесських громадян з Каллатії¹⁰ та з Ольвії¹¹.

⁸ Г. Михайлов, Гръцките надписи намерени в България, т. I, стор. 40—50. № 39.

⁹ Б. Н. Граков, Материалы по истории Скифии, ВДИ, 1939, № 3, стор. 255, № 20.

¹⁰ Т. Н. Блаватская, Западнопонтийские города в VII—I вв. до н. э., М., 1952, стор. 256, № 26.

¹¹ Е. И. Леви, Ольвийская агора, МИА, № 50, 1956, стор. 94—102, №№ 1—2.